
MİLLİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ STANDARTI

Debitor Borclar

NATIONAL APPRAISAL STANDARDS

Accounts receivables

LAYIHƏ

MÜQƏDDİMƏ

1. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) Azərbaycan və Orta Asiya Maliyyə İnfrastrukturunu Layihəsi tərəfindən **İŞLƏNİLİB** və **TƏQDİM EDİLİB**.

LAYİHƏ

MÜNDƏRİCAT

1. Ümumi müddəalar	1
2. Qiymətləndirmə obyektı	2
3. Qiymətləndirmə tapşırığı	3
4. Qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi.....	5
5. Gecikdirilməmiş qısa müddətli debitor borcun qiymətləndirilməsi.....	6
6. Gecikdirilməmiş uzun müddətli debitor borcun qiymətləndirilməsi	7
7. Gecikdirilmiş debitor borcun qiymətləndirilməsi.....	9
8. Debitor borcu üzrə təminatın və ya zəmanətin uçotu.....	10
9. Kiçik orta sahibkarlıq subyektləri olan və sadələşmiş mühasibat uçotu sistemi tətbiq edən müəssisələrin debitor borclarının hesablanması.....	11
10. Qiymətləndirmənin nəticələri barədə hesabat.....	12
11. Yekun müddəalar.....	12
ƏLAVƏ 1. KTMUMS-a uyğun mühasibat uçotu aparən müəssisələrin hesabları və analitik reyestrlərindən məlumatların əldə edilməsi, analizi və əvəzləşdirilməsi üçün forma (KTMUMS hesablar planında lazımi məlumatı əks etdirən sintetik uçotun hesab kodları 3-rəqəmli göstərilir).....	15
ƏLAVƏ 2. Debitorların maliyyə - əmsal analizi	16

1 ÜMUMİ MÜDDƏALAR

1.1. Azərbaycan Respublikasının bu Milli Qiymətləndirmə Standartı öz mühasibatlığını həm kommersiya sektoru üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları (KTMUMS), həm də sadələşmiş maliyyə hesabatlığı sistemi əsasında aparən kiçik və orta sahibkarlıq (KOS subyektləri) tərəfindən kreditləşmə (maliyyələşmə) zamanı girov və digər istənilən yüklülük predmeti qismində təklif edilən uzun müddətli və qısa müddətli debitor öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi üçün tələbləri müəyyən edir.

1.2. Bu standart Azərbaycan Respublikasının qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə bağlı mövcud qanunvericiliyi, habelə beynəlxalq qiymətləndirmə standartları əsasında işlənilib hazırlanmışdır.

1.3. Bu Milli Qiymətləndirmə Standartının məqsədi Azərbaycan Respublikası Milli Qiymətləndirmə Standartları sistemində daxil olan standartlardakı tələb və prosedurları təkmilləşdirmək, genişləndirmək və konkretləşdirməkdir və standart debitor öhdəliyə olan tələb hüququnun qiymətləndirilməsi zamanı mütləq tətbiq edilməlidir.

2 QİYMƏTLƏNDİRMƏ OBYEKTİ

2.1. Debitor borc (DB) – müqavilə üzrə tələb əsasında və ya hər hansı razılaşdırılmış yaxud hesablaşma tarixində pul vəsaitini almaq hüququdur və müəssisənin balansında aktiv olara əks etdirilir.

2.2. Ticarət kreditinin forması kimi debitor borc müxtəlif tərəflərə, o cümlədən baş və ya törəmə şirkətlərə malların nisyə satılması, borc verilməsi və ya digər fəaliyyətlər nəticəsində yaranır. Debitor öhdəliyi təchizat müqaviləsində hesablaşma şərti kimi (mal və ya xidmətlərin çatdırılmasını sübut edən hesab fakturalar və qaimələrlə birgə), kredit kimi, və ya digər növdən olan veksəl və ya borc aləti kimi rəsmiləşdirilə bilər. Debitor borc bilavasitə alınması zamanı (faktoring əməliyyatları ilə məşğul olan şirkətlər üçün) müqavilə öhdəliklərindən irəli gəlir.

2.3. Düzgün rəsmiləşdirilmiş debitor öhdəliyi müəssisənin mühasibat uçotunda aktiv kimi əks etdirilir və onun dəyəri amortizasiya edilən xərc kimi göstərilir, yeni mühasibat uçotu və hesablər planının tələblərinə uyğun olaraq bütün köhnəmə ehtiyatları çıxılır.

2.4. Debitor borcların qiymətləndirilməsi üçün tələb olunan analitik təsnifləşməsi aşağıdakı göstəricilər üzrə həyata keçirilir:

a) *ödənişin ən son təqvim tarixi*: qısa müddətli və uzun müddətli debitor öhdəliyi. *Qısa müddətli debitor öhdəliyi* ticarət müqavilələri, hesab-fakturalar, subyektin digər təcrübələri və müqavilələrinin təhlili əsasında qiymətləndirmə və ya DB subyektinin sintetik uçot hesablarından son məlumatların alınması tarixindən etibarən 12 ay ərzində ödənilməsi gözlənilən borclardır. *Uzun müddətli öhdəlik* isə ən son ödəniş tarixi 12 aydan daha gec olan borclardır;

b) *Gecikmə müddətinə görə*: gecikdirilməmiş və gecikdirilmiş borclar. *Gecikdirilməmiş* borclara elə uzun müddətli və qısa müddətli borclar daxildir ki, müqavilə üzrə onların ən son ödəniş tarixi hələ çatmamışdır. *Gecikdirilmiş* öhdəliklər isə ən son təyin edilmiş tarixdən sonra da borcu ödənilməyən (bu və ya digər gecikmə meyarlarından asılı olaraq, məsələn müəyyən tarixə ödənilməli olan məbləğin yarısından çoxu (yaxud 1\3) ödənilmədikdə) öhdəliklərdir. Öhdəliklərin dəyəri müəyyən edilən zaman analiz məqsədilə borcların gecikdirilməsi ilə bağlı Əlavə 1-də göstərilən müddət intervallarının istifadə edilməsi tövsiyə olunur. Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində nəzərdə tutulan müqavilə öhdəlikləri üzrə iddia müddətinin üç illə məhdudlaşmasını nəzərə alaraq, qiymətləndirmə tarixinə müddəti 3 ildən çox keçmiş borclar *qaytarılması ümitsiz* hesab edilməlidir.

v) *etibarlılığı və ya qaytarılma ehtimalına görə*: *kotnragent tərəfindən təsdiqlənmiş* və ya zəmanət edilmiş öhdəliklər və şübhəli öhdəliklər, yeni kontragent tərəfindən təsdiqlənməmiş borclar. Ən etibarlı öhdəliklər mal-əmtəə və ya digər girovla, yaxud debitorlardan asılı olmayan digər üçüncü şəxslərin zəmanəti ilə təmin edilmiş (*zəmanətli borclar*) öhdəliklərdir. *Şübhəli öhdəliklər* isə rəsmiləşdirilməsində çatışmazlıqlar olan və kontragentlər tərəfindən təsdiqlənməyən öhdəliklərdir (məsələn, öhdəliklərin müqayisəsi aktı tərtib edilən zaman).

2.5. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (AR MM) 373.2 Maddəsinə uyğun olaraq kreditor tərəfindən debitor öhdəliyi barədə iddia qaldırılması müddəti öhdəliyin ödənilməsi tələbinin qoyulmasından etibarən 3 il təşkil edir.

2.6. Faktoring müqavilələri ilkin kreditor tərəfindən repressiv və qeyri-repressiv əsasda debitor öhdəliyinin satışı ilə bağlı xüsusi metoddur. İlkin kreditor tərəfindən debitor borc qeyri-repressiv əsasda satıldıqda, bu proses AR MM 194-202 maddələrinə

uyğun olaraq tələbin ötürülməsi müqaviləsi ilə tənzimlənir. Belə hallarda debitor borcun alıcısı (faktor) debitor borc ödənilmədikdə ilkin kreditora reqres hüququ olmadan debitor öhdəliyinin yığılması ilə bağlı tam riski öz üzərinə götürür. Əgər debitor öhdəliyin icrası üçün girov və ya zəmanət təminatı varsa, bu tələbin AR MM 196-cı maddəsinə uyğun olaraq yeni kreditora ötürülməsi zamanı girov hüququ, habelə zəmanət üzrə verilən hüquqlar da ötürülür.

2.7. Standart o zaman tətbiq edilir ki, qiymətləndirmə obyektini qiymətləndirmə tarixinə mövcud olan debitor öhdəliyin ayrı-ayrı mövqeləri üzrə tələb hüququndan ibarət olsun və kreditin ödənilməsi mühüm dərəcədə həmin debitor öhdəliyin vaxtı vaxtında qaytarılmasından asılı olsun. Əgər debitor öhdəliyi subyektin girov verilən cari aktivlərinin tərkibinə ümumilikdə daxildirsə, o cümlədən mal-material ehtiyatı (aktivlərə əsaslanan kreditləşmə) və gələcəkdə debitor öhdəliyi üzrə yarana biləcək mövqelər (tələb hüququ) daxil olmaqla ümumiləşdirilmiş debitor öhdəlikləri (konkret tələb hüququna bağlanmadan) qiymətləndirmə obyektini olaraq çıxış edərsə, o zaman hazırkı standart tətbiq edilməyir. İkinci halda debitor öhdəliyini qiymətləndirmək üçün Mal-Material Ehtiyatlarının Qiymətləndirilməsi standartı və oradakı qaydalar istifadə edilir.

2.8. Standartın tətbiq sahəsi çərçivəsində və qiymətləndirmə məqsədilə debitor öhdəliyi elə bir məbləğdir ki, kommersiya maraqlarından çıxış edən rəşional və müstəqil investora qiymətləndirilən debitor öhdəliyi kütləsini ötürmək və beləliklə həmin investoru əməliyyatı həyata keçirməyə həvəsləndirmək olar (mübadilədə dəyər). Buna görə də qiymətləndirmə ədalətli (Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartlarında 2017 verilən anlayışa uyğun olaraq) və bazar dəyəri (Azərbaycan Respublikası Milli Qiymətləndirmə Standartlarında göstərilən anlayışa uyğun olaraq) əsasında aparıla bilər.

3 QIYMƏTLƏNDİRMƏ TAPŞIRIĞI

Kreditləşmədə girov qismində debitor öhdəliklər qiymətləndirilən zaman qiymətləndirici aşağıdakıların qiymətləndirilməsi ilə bağlı müştəridən yazılı Qiymətləndirmə Tapşırığı almalıdır:

a) qiymətləndirmə məqsədilə müəssisənin hansı debitor öhdəlikləri götürülməlidir (qiymətləndirilən debitor öhdəlikləri kütləsinin formalaşması üçün meyarlar), xüsusilə: ümitsiz və gecikmiş borclar nəzərə alınmalıdır, həmçinin şübhəli borclar üzrə müəssisə tərəfindən spesifik ehtiyatlar yaradılmış öhdəliklər (qiymətdən düşmüş öhdəlik); gözlənilən ödənilmə müddəti sifariş olunan kreditin müddətindən daha az

olduqda bu öhdəlik nəzərə alınmalıdır (və daha geniş anlamda, qiymətləndirmə üçün qəbul edilən DB portfeli üzrə gözlənilən öhdəliklər və kreditin planlaşdırılan ödəniş qrafikinə uyğunlaşdırılması necə nəzərə alınmalıdır¹); qiymətləndirmədə baş və törəmə şirkətlər qarşısında, əsas rəhbər işçilər qarşısında olan borclar və digər yardımçı DB nəzərə alınmalıdır (bax Əlavə 1);

b) Qiymətləndirmə üçün qəbul edilən debitor borclar kütləsini portfel prinsipi ilə (DB səviyyəsində, bax Əlavə 1) yaxud parçalanmış səviyyədə (konkret borcalanlar səviyyəsində) qiymətləndirmək lazımdır. Bundan əlavə, əgər qiymətləndirmə parçalanma əsasında həyata keçirilərsə və bu zaman konkret debitorlar müəyyən edilərsə, yalnız debitorun subyekt qarşısında deyil, subyektin də debitor qarşısında müəyyən öhdəlik daşdığı hallarda öhdəlikləri əvəzləşdirmə yolu ilə ödəmək mümkündürmü (kreditor borcu, veksəl borcu, kredit ödənilməsi öhdəliyi, faizlər və s.)².

AR MM 303.3 məcəlləsinə uyğun olaraq girov qoyulan tələb hüququnun borcalanı həmin tələb hüququnun girov qoyulması barədə məlumatlandırılmalıdır. Müvafiq olaraq, debitor öhdəliyinə olan tələb hüququnun girov qoyulması üçün lazım olan və qiymətləndirmə sifarişçisinin əlində olan məlumat ayrı-ayrı debitorlar (fiziki və hüquqi şəxslər) haqqında olacaqdır. Buna görə də qiymətləndirmənin sifarişçisi üçün əlverişli olan hallarda analizin fərdi debitorlar səviyyəsində aparılması daha məqsədəuyğundur.

Əgər kreditorun debitor qarşısındakı öhdəlikləri qısa müddətli xarakter daşıyarsa (mütəmadi bərpa edilməyirsə (təkrar maliyyələşmə baş verməyirsə) və ya müddəti uzadılmayırsa), qiymətləndirilən debitor öhdəliyi isə uzun müddətlidirsə, o zaman heç bir şəkildə əvəzləşdirmə aparılması tövsiyə edilməyir. Qarşılıqlı öhdəliklər mövcud olan bütün digər hallarda əvəzləşdirmənin şərtləri dəqiq razılaşdırılmalıdır. Buraya debitor və kreditor öhdəliklərinin gecikdirilmiş komponentlərinin əvəzləşdirilməsi də daxildir. Müəssisənin borcları barədə məlumatın toplanması və analizi zamanı aşağıdakı hallara diqqət yetirmək zəruridir:

a) qiymətləndirici təhlil edilən DB mövqeləri üzrə debitorların maliyyə analizini aparmalıdır, və əgər belədirsə, o zaman müvafiq maliyyə məlumatının təqdim edilməsi üçün hansı tərəf cavabdehdir? Qiymətləndirilən DB üzrə ayrı-ayrı debitorların maliyyə məlumatı \hesabatlığı qiymətləndiriciyə təqdim edilən nadir hallarda sifarişçi

---

¹ Bu meyara görə (xüsusilə kreditin bərabər amortizasiyası ilə bağlı bank müraciətlərinə baxılan zaman) müxtəlif ödəniş müddətləri olan debitor borclar qiymətləndirilə bilər. Müvafiq olaraq, sifariş zamanı qiymətləndirilən debitor borclar portfelinin təmin etməli olduğu gözlənilən kreditin xüsusiyyətləri (ilk növbədə onun ödəniş profili) qiymətləndiriciyə bildirilməlidir.

² Bundan əlavə, sifarişçi ilə Əlavə 1-də göstərilən müxtəlif növdən olan lakin eyni iqtisadi subyektə aid olan və ya qarşılıqlı asılı olan vahid nəzarətdəki subyektlərə aid olan öhdəliklərin əvəzləşdirilməsinin mümkün olub olmaması razılaşdırılmalıdır.

təlimatında göstərilməlidir ki, maliyyə analizi aparılmalı və xüsusilə Əlavə 2-də əks tirdirilən əmsallar və dinamik maliyyə əlaqələri və asılılıqları təhlil olunmalıdır;

b) DB ədalətli və ya bazar dəyəri hesablanan zaman təhlil edilən DB ötürüldüyü halda nəzəri əməliyyat zamanı yarana biləcək inzibati və hüquqi xərcləri daxil etmək lazımdır (yeni "satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər")?

Müəssisənin öhdəliklərini təhlil etmək, o cümlədən əvəzləşdirmə aparmaq ə məlumat toplamaq üçün ən münasib format Əlavə 1-də təqdim edilmişdir.

Müvafiq qiymətləndirmə tapşırığında həmçinin qiymətləndiricinin iş həcmi dəqiq müəyyən edilməlidir, yeni qiymətləndiricinin hansı məlumata əsaslanmalı olduğu, ona konkret debitorların maliyyə vəziyyəti barədə mühasibatlıq və ya digər analitik məlumatın verilib-verilməyəcəyini və ya onun bu məlumatı müstəqil şəkildə istəyib əldə etməli olduğunu (o cümlədən onun alınmasına icazə verilməsi) dəqiqləşdirməlidir.

Əgər qiymətləndirilən DB ilə bağlı gələcəkdə üçüncü şəxslər və ya debitorlar tərəfindən hər hansı rəsmi girov və ya zəmanətlər rəsmiləşdirilə bilərsə, o zaman həmin girovlar və yaxud zəmanətlər barədə məlumatın necə alınacağı və onun qiymətləndirmədə necə uçota alınacağı əvvəlcədən razılaşıdırılmalıdır (yaxud, bu məqsədlərlə hesabatda ediləcək qeydlər dəqiqləşdirilməlidir).

Bəzi hallarda sifarişçi Əlavə 1-də göstərilən şablondan istifadə edərək DB portfeli barədə ilkin məlumatı toplaya və qiymətləndiriciyə təqdim etməyi münasib hesab edə bilər.

4 QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

4.1. DB müəyyən edilməsi ilə bağlı önəmli xüsusiyyət onun aktiv bazarlarında dövriyyədə olmamasıdır ki, bu da bilavasitə bazar müqayisəsinə əsaslanan qiymətləndirmə metodlarının tətbiqini çətinləşdirir.

4.2. Adətən debitor öhdəliklərin ədalətli dəyərini hesablamaq üçün geri ödəniləcək borcun gözlənilən məbləği qiymətləndirmə tarixinə və sahibkarın investisiyadan əldə edəcəyi gəlirə uyğun olaraq hesablanır (yeni məbləğin yığıla bilməməsi və ya gözlənilən itki riskləri nəzərə alınmaqla).

4.3. Məbləğ qiymətləndirməsi zamanı təhlil edilən bütün debitor borclar kütləsi qiymətləndirici tərəfindən aşağıdakı kateqoriyalara/portfellərə bölünür:

- qısa müddətli debitor borcu (QDB)
- uzun müddətli debitor borcu (UDB);

– gecikdirilmiş debitor borcu (GDB).

4.3.1. Bir qayda olaraq QDB qiymətləndirməsi zamanı gözlənilən itkilərin həcmi və hesablanma texnikası daha diqqətlə seçilir və debitor öhdəliyin əldə ediləcək nominal məbləğində düzəlişlər edilir.

4.3.2. UDB qiymətləndirilməsi zamanı isə DB yığımı zamanı gözlənilən pul axınlarının vaxt\dövr aspekti, o cümlədən bu pul axınlarının vaxt dövründə paylaşması və investisiyadan əldə edilən gəlirin həcmi diskontlaşmada istifadə edilir.

4.4. Debitor borcların yığımından gözlənilən itkilərin təhlili həmin debitor borcun məcmu halında (portfel prinsipi ilə) və ya fərdi borclar səviyyəsində analiz edilməsindən asılıdır.

4.4.1. DB portfel prinsipi ilə təhlil edilən zaman böyük rəqəmlər prinsipi işə düşür, belə ki, gözlənilən itkilərin statistik qiymətləndirməsi mütəmadi və nisbətən az dəyişkən xarakter daşıyır.

4.4.2. DB fərdi səviyyədə qiymətləndirilən zaman hər baxılan DB mövqeyi üzrə gözlənilən itkilər dəyərləndirilir. Bu metod istifadə edilən zaman hər öhdəliyin ödənilməsi ilə bağlı risklərin xüsusiyyətləri (bəlkə də debitorun maliyyə vəziyyəti və hesabatlığının təhlili nəzərə alınmaqla) və girov qoyulan bütün DB kütləsinin dəyəri hesablanarsa o zaman xüsusi diqqət yetirərək fərdi DB mövqeləri üzrə hesablanan gözlənilən itkilərin ortalama göstəricisinin girov qoyulan bütün DB portfelini üzrə gözlənilən itkilərin ortalama göstəricisinə uyğun olmasını təmin etmək lazımdır. Belə uyğunluq nümunəvi xarakter daşıya bilər, belə ki, bazar və ya ədalətli dəyərdə nəzəri əməliyyat gedişatında DB üzrə tələb hüquqlarının ötürülməsi zamanı debitorun davranışı dəyişə bilər və bu da ümumilikdə dəyərləndirilən debitor borcu kütləsindəki gözlənilən itkilərin həcminə təsir edə bilər.

5 GECİKDİRİLMƏMİŞ QISA MÜDDƏTLİ DEBİTOR

BORCUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

5.1. DB uçotunun son istifadə edilən hesab tarixindən etibarən bir il müddətində ödənilməsi gözlənilən, yeni QDB qiymətləndirməsi həm fərdi, həm də portfel səviyyəsində aparıla bilər. Bu zaman aşağıdakı düstur istifadə edilir:

$$FV = \frac{X(1 - K_{1r})}{1 + R},$$

Burada FV — debitor öhdəliyinin ədalətli dəyəri; X — debitor öhdəliyinin alınacaq nominal məbləği; K_{1r} — 1 illik dövr ərzində gözlənilən itkilər nəzərə alınmaqla debitor borcun düzəliş əmsalı; R — debitor öhdəliklərin ötürülməsi bazarında vergidən əvvəl effektiv illik gəlir səviyyəsi, illik faizlə (faktorun və ya digər kommersiya məqsədli yatırımcınının investisiya stimullaşdırıcısı faktoru). Adətən bu göstərici nominal miqyasda illik ən azı 20% təşkil edir. Çünki DB üzrə tələblərin ötürülməsi əməliyyatları (xüsusilə faktoring əməliyyatları zamanı) risk nəzərə alınmadan kifayət qədər yüksək marjaya sahib olur.

5.2. Hesablama planında gözlənilən itkiləri nəzərə almaqla debitor borcunun düzəliş əmsalı, K_{1r} -in, müəyyən bir balans tarixinə və şirkətin uçot göstəricilərinə görə DB-nin müvafiq kateqoriyasına aid olan borc öhdəliyinin gecikdirilmiş cari³ məbləğinin eyni kateqoriyaya aid olan DB portfelinin ümumi məbləğinə nisbəti kimi müəyyən edilə bilər (Azərbaycanın milli mühasibat standartlarını (KTMUMS) tətbiq edən subyektlər üçün, K_{1r} əmsalının hesablanması üçün məlumatın toplanmasının rahat formatı Əlavə 1-də təqdim edilmişdir). Əlavə olaraq, düzəliş əmsalı hesablanarkən, qiymətləndirici, debitor borclarının tarixi mühasibat uçot göstəricilərini nəzərə almaq və bu əmsalın hesablanması üçün əsaslandırılmış ağlabatan ekspert qərarlarını qəbul etmək hüququna malikdir (həmçinin şirkət-analoqlarda borcun ödənilməməsi riski üzrə məlumatı nəzərə alaraq ona düzəliş etmək, borcların satışı bazarında borcların yığılması statistik riskinin analitik məlumatlarını istifadə etmək və s.) DB -nin portfel səviyyəsində qiymətləndirilməsi zamanı əmsalın tərkibinə kredit riskinin debitorlar üzrə konsentrasiyası üzrə düzəlişlər də daxil edilə bilər (bax: Əlavə 1).

5.3. Bu və ya digər formada girov və ya zəmanətlə təmin edilmiş (məsələn, təchiz edilən və ya dövriyyədə olan məhsullar) fərdi DB-lərin qiymətləndirilməsi zamanı və ya DB portfellerinin qiymətləndirməsi zamanı bu növ girov və ya zəmanətlə təmin edilən mövqelərin çoxunda statistik gözlənilən itkilərin debitorun təminatının geri qaytarılması şərti ilə debitorun həvəsləndirilməsi hesabına ödənilə biləcəyi nəzərə alınmalıdır. Belə hallarda əldəki girov və yaxud zəmanətin həcmi və keyfiyyətini təhlil etmək və debitor və ya debitorlar tərəfindən borclar ödənilmədikdə bu təminatın faktiki effektivliyini müəyyən etmək lazımdır. Bu zaman debitor borclarının nominal məbləğlərinin düzəlişi əmsalı heç bir zaman sifıra bərabər ola bilməz, belə ki, girov və ya zəmanətin keyfiyyətindən asılı olmayaraq müvafiq gələcək risklərin baş verməsi (məsələn debitorun və ya zəminin iflası, və nəticədə DB-nin ödəniş planının gecikdirilməsi və ya ümumiyyətlər ödəniş edilməsinin mümkünsüzlüyü, girov obyektinin itirilməsi və s.), həmçinin girov və ya

■ Qısamüddətli DB və ya uzunmüddətli DB-un cari hissəsi.

zəmanət hesabına DB qaydarılması zamanı məhkəmə və ya inzibati xərclərin çəkilməsi mümkündür.

6 GECİKDİRİLMƏMİŞ UZUN MÜDDƏTLİ DEBİTOR BORCUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

6.1. Ümumilikdə UDB təxirə salınmış və qısa müddətli vaxt kəsirləri (illər) üzrə bölüşdürülmüş ödənişlər kimi analiz edilməlidir. Belə ümumi hallarda ÜDB qiymətləndirilməsi aşağıdakı düsturla həyata keçirilməlidir ki, vaxt müddəti ərzində hər bir ödənişin gecikdirilməsi riskinəzərə alınsın:

$$FV = \sum_{t=1}^T \frac{\left(\frac{X}{T}\right)(1 - K_{1r})}{(1 + R)^t},$$

Burada T — ÜDB nin müqavilə üzrə ən son ödəniş tarixi, illərlə; K_{1r} əmsalı isə 5.2-ci maddədə müəyyən edilmiş qaydada hesablanır.

6.2. Vəziyyətdən asılı olaraq qiymətləndirici hesabatda UDB ödənişlərinin gözlənilən müddətləri ilə bağlı məqbul qeydlər və düzəlişlər edə bilər (məsələn, tikinti və ya təchizat müqaviləsində göstərilən UDB ödənişinin təxirə salınmış müddəti bitənə qədər intervalın ortasına ÜDB-lərin eyni vaxtda ödənişi və ya yüksək likvidlik yaxud kredit riskli kontragentlərlə iş zamanı (yaxud konservativ yanaşma ilə), UDB-lərin ən son ödəniş tarixinə vahid ödənişlə bütün UDB məbləğinin bağlanması).

6.3. Bəzi hallarda satış müqaviləsi və ya debitorla bağlanan əlavə müqavilələrdə də UDB-lərin konkret ödəniş müddətləri və tarixləri göstərilir. Belə hallarda müvafiq qrafikə görə ödənilməli olan məbləğlər, həmçinin gözlənilən itkilər üzrə düzəliş edilmiş məbləğlər / borcun müvafiq məbləğinin qaytarılması ehtimalı diskontlaşdırılmalıdır:

$$FV = \sum_{t=1}^T \frac{P_{it}(1 - K_{1r})}{(1 + R)^{t-0,5}},$$

burada P_{it} — ($t = 1, \dots, T$) UDB ödəniş qrafikinə uyğun olaraq t anında i sıra nömrəsi ilə gözlənilən P ödənişidir.

6.4. UDB müqaviləsində ödəniş qrafiki dəqiq göstərilməsi halları ticarət təcrübəsində kifayət qədər tez-tez baş verir, lakin uzun müddətli lizinq və ya icarə əməliyyatları və s. hallarda rast gəlinə bilər.

6.5. UDB-nin ödəniş müddətlərinin nə dərəcədə real olması sual altında olan zaman, UDB dəyərini müəyyən etmək üçün qiymətləndirici UDB üzrə göstənilən ödənişlərin vaxt intervallarında ödənişi üzrə bir neçə ssenarini analiz etməli və nəticələrə əsaslanmalıdır (ssenari analizi). Adətən belə analizi yalnız üç ssenari ilə məhdudlaşdırmaq olar: ən riskli, ən çox ehtimal edilən və ən optimistik.

7 GECİKDİRİLMİŞ DEBITOR BORCUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

7.1. Gecikdirilmiş uzun və qısa müddətli debitor borcların qiymətləndirilməsi onun kontragent tərəfindən tanınmasından və habelə gecikdirilmiş DB üzrə təminat və ya zəmanətin olmasından asılıdır. Təminat və ya zəmanət mövcud olarsa, gecikdirilmiş DB həmin təminatın dəyəri yaxud zaminin maliyyə vəziyyəti nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir

7.2. Bazar yaxud ədalətli dəyərin müəyyən edilməsi üçün nəzəri bir əməliyyatda gecikdirilmiş DB-nin üçüncü şəxsə satılması gecikmiş borcun ödənilməsi üçün stimül yarada bilər (məsələn, məhkəmə iddialarından qaçınmaq üçün).

7.3. DB gecikdirilməsinin səbəbi debitorun maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi yaxud onun rəsmi iflas ərafəsində olmasıdır, bu zaman debitorun maliyyə analizinin aparılması və təmin edilməmiş borcları ödəmək üçün kifayət edəcək təmiz aktivlərin tapılması tələb olunur. Belə bir analiz həm çətindir, həm də debitorun faktiki maliyyə vəziyyəti ilə bağlı məlumat azdır. Belə hallarda sifarişçi ilə razılaşdırılmaqla gecikdirilmiş DB-nin ədalətli dəyərini müəyyən etmək üçün sadə və ya şərti metodlar istifadə edilə bilər (məsələn, fərqli xərc yanaşmasının istifadə edilməsi və bu zaman məhkəmə iddiasının müddətinin keçən hissəsinə mütənasib olaraq gecikmiş debitor borcun tam balans məbləğinin silinməsi). Bu metodlarda həm də gecikmə tarixinə debitor borcun bərpa edilməyən qiymətdən düşməsi də nəzərə alın bilər, məsələn monitoring və borcun geri yığılması üçün çəkilən əlavə inzibati xərclər. Misal üçün, xətti asılılıq\mütənasibliklə aşağıdakı düstur istifadə edilə bilər:

$$FV = X \cdot a \left(1 - \frac{t}{H} \right),$$

Burada a — gecikdirilmiş debitor borcun ilkin köhnəlmə əmsalidir; H — iddia müddəti aylarla; t — qiymətləndirmə tarixinə öhdəliyin gecikmiş olduğu müddətdir, aylarla.

7.4. Bəzi (lakin hamısı deyil) müəssisələrdə şübhəli debitor borcları üzrə kredit risklərinə qarşı ehtiyatlar yaradılması siyasəti ola bilər. Belə hallarda siyasətin müəssisədə icrası prinsipləri ilə tanış olduqdan sonra qiymətləndirici gecikdirilmiş DB təhlil edərkən şübhəli borclar üzrə yığılmış ehtiyatları da nəzərdən keçirməlidir. Bu analitik məlumatların rəasional əsaslandırma, mülahizə və düzəlişlər əsasında qurulduğunu yoxladıqdan sonra qiymətləndirici öz hesabatını hazırlayan zaman bu məlumatlara istinad edə bilər.

7.5. Likvidasiya edilmiş və artıq müflis olmuş debitorların debitor borcu qiymətləndirilən zaman belə debitorların qanuni vərəsələri yoxdursa onların borclarının dəyəri sifıra çevrilir. Bununla yanaşı iddia müddəti bitmiş ümidsiz debitor borcların da dəyəri sifıra çevrilir.

7.6. Əgər debitor hələ də iflas və ya likvidasiya prosedurlarından keçirsə, onun debitor borcunun dəyəri onun realizasiya edilə bilən aktivlərinin həcmindən, DB tələblərindən və gecikdirilmiş DB ödəniş tələbinin iflasa uğramış hüquqi şəxsin kreditörələrinin tələbləri reyestrinə daxil edilmək imkanından asılıdır.

8 DEBİTOR BORC ÜZRƏ TƏMİNAT VƏ YA ZƏMANƏTİN UÇOTU

8.1. Bir qayda olaraq aidiyyəti olmayan alıcı və sifarişçilərin debitor borcları təmin edilməmiş ticarət kreditidir. Çünki təqdim edilmiş məhsul və ya xidmətlər üzərində mülkiyyət hüququ həmin alıcı və ya sifarişçiyə keçir. Lakin bəzi digər növ debitor borcların icrası digər formada olan təminat və ya zəmanətlə təmin edilə bilər. Məsələn, əmlakın icarə müqaviləsi ilə bağlı borcun təminatı icarəyə götürənlərin etdiyi abadlaşdırma icarəyə götürənlərin yaxşılaşması formasında ola bilər və həmçinin icarəyəgötürənin icarəni davam etməsi marağına əsaslanaraq etibarlı alətdir. Bəzi hallarda ticari debitor öhdəliklər yolda və ya dövriyyədə olan mallarla, yaxud davam edən sifarişlərin icrası və ya mütəmadi debitorlara yeni təchizatların təqdim edilməsi, o

cümlədən borcun ödənilməsində gecikmə riski olaraq cari müqavilələrin dondurulması ilə təmin edilir. Kreditorun debitor qarşısında daha uzun müddətli və ya mütəmadi öhdəliyinin olması da müəssisənin debitorla münasibətlərindən irəli gələn DB-nin daxili zəmanət forması kimi çıxış edir.

8.2. DB-nin bu qəbildən olan girov yaxud zəmanətlə təmin edilməsi DB üçüncü şəxslərə ötürülən zaman pozulur. Beynəlxalq təcrübədə bəzi kredit təşkilatları müştərilərin DB mövqələrini təminat kimi qəbul edən zaman həmin DB-lər üzrə borcların vaxtında ödəniləcəyi ilə bağlı debitorlardan, o cümlədən girovu qəbul edən kredit bankının bilavasitə xeyrinə rəsmi zəmanət alır.

8.3. Debitor öhdəlik mövqələri və portfelini qiymətləndirən zaman qiymətləndirici rəsmi girov və ya zəmanətləri nəzərə almalıdır. Qiymətləndiriciyə müştəri tərəfindən verilən təlimatlarda ona təhlil edilən debitor öhdəlikləri üzrə zəmanət və yaxud təlimat barədə məlumat verilməsi (o cümlədən DB üzrə zəmanət olduğunda zaminin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı məlumat) nəzərdə tutulmalıdır və ya belə məsələlərə baxarkən qiymətləndiricinin istinad etməli olduğu bəzi qeydləri əks etdirməlidir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, DB üzrə girov və zəmanətlərin effektivliyi və statusunun kompleks hüquqi analizi bir qayda olaraq qiymətləndiricinin səriştə sahəsinə daxil deyildir. Girov və yaxud zəmanətlərin olması DB gecikməsi və ya ödənilməməsi riskini azalda və ya onu dəyişməyə bilər. Bu DB ilə bağlı hesablaşma subyektlərinin konkret iqtisadi maraqları və imkanlarından asılı olacaqdır.

9 KİÇİK VƏ ORTA SAHIBKARLIQ (KOS) SUBYEKTI OLAN VƏ SADƏLƏŞMİŞ MÜHASİBAT UÇOTU SİSTEMİ İSTİFADƏ EDƏN MÜƏSSİSƏLƏRİN DEBİTOR BORCLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

9.1. Bəzi hallarda sadələşmiş mühasibat uçotu sistemi istifadə edən KOS müəssisələrdə gəlir kassa rejimində tez-tez istifadə edilsə də, debitor borclar yığılır (məsələn, ödənişlər nisyə edildikdə). Belə subyektlər üçün hazırlanmış sadələşmiş hesablar sistemi debitor borcların və onlar üzrə gecikmələrin uçotu üçün müəyyən hesablar nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin № II-140⁴ sayılı əmrinə uyğun olaraq sadələşmiş mühasibat uçotuna keçən subyektlər üçün onların debitor borclarını əks etdirən illik məlumatın açıqlanması üçün

⁴ 6 Noyabr 2009-cu il tarixli.

standart hesabatlıq formaları hazırlanmışdır və onlarda eyni zamanda gecikdirilmiş borcların həcmi və hesabat dövrü ərzində oradakı dəyişiklik barədə məlumatın əks etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur (ayrılıqda qısa və uzun müddətli borclar üçün).

9.2. Belə hesabat forması (forma 5-3) mövcud olduqda bilavasitə debitor borc hesabındakı məlumatları təhlil etmədən debitor borclar üzrə cari gecikmə əmsalını təxmini hesablamaq mümkündür. Debitor borcların gecikdirilməsi əmsalı K forma 5-3 də göstərilən məlumatdan istifadə edərək gecikdirilən borcun ümumi borca nisbəti kimi hesablanabilir (bu halda – qısa və uzun müddətli borclar üçün ayrıca aparılmalıdır⁵). K göstəricisinin analizi zamanı ümumi borc artımında gecikdirilmiş borcun artım nisbətini (Rate K)⁶ də təhlil etmək faydalı olardı, belə ki, bu gecikdirilmiş debitor borcların toplanması faizini və müəssisədə gecikmiş borclarla bağlı vəziyyətin dinamikasını əks etdirilir (GBT faizi)⁷. Ən son 2-3 il ərzindəki məlumatlarla bağlı forma 5-3 üzrə aparılan analiz debitor borcların mühüm hissəsinin yığılmasını göstərsə (məsələn, GBT faizi davamlı olaraq 0,5) dən artıqdırsa, və gecikdirilmiş borc artımı o qədərə də yüksək deyilsə (Rate $K < 100\%$) və ya ümumiyyətlə mənfidirsə o zaman son göstərici K debitor borcun gecikmə əmsalını yaxşı tərəfə düzəliş etməyə imkan verir.

9.3. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, məhz bir sıra kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin debitor borcları az sayda olur (debitorların sayı baxımından) və son dərəcə cəmləşmiş olur. Bu səbəbdən çox zaman onların debitor borclarını portfel səviyyəsində deyil, fərdi səviyyədə analiz etmək daha məqsədəuyğundur.

10 QIYMƏTLƏNDİRMƏ HESABATININ HAZIRLANMASI

Debitor borcların qiymətləndirilməsi barədə hesabat Azərbaycan Respublikasında qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə bağlı qüvvədə olan tələblərə və “Qiymətləndirmə hesabatının hazırlanması” adlı 5-ci Azərbaycan Milli Qiymətləndirmə Standartına (AMQS 5) cavab verməlidir. Qiymətləndirmə hesabatında qiymətləndirmə tapşırığında qoyulan məsələlərə və suallara cavablar verilməlidir. Bundan əlavə, qiymətləndirmə hesabatda qiymətləndirilən DB ilə bağlı bütün qeyri-maddi və ya əlavə aktivlərin tranzaksiyanın faktiki

⁵ $K_{qısamüddətli} = [\text{sətrin kodu 311 (sütunun nömrəsi 6)}] / [\text{sətrin kodu 310 (sütunun nömrəsi 6)}]$; $K_{uzunmüddətli} = [\text{sətrin kodu 321 (sütunun nömrəsi 6)}] / [\text{sətrin kodu 320 (sütunun nömrəsi 6)}]$, burada hər bir elementdə $X(Y)$ ilk rəqəm X 5.3 formasında sətir kodudur, mötərizədəki rəqəm Y isə - sütun nömrəsidir.

⁶ $\text{Rate } (K_{qısa}) = [\text{sətrin kodu 311 (sütunun nömrəsi 6)} - \text{sətrin kodu 311 (sütunun nömrəsi 3)}] / [\text{sətrin kodu 310 (sütunun nömrəsi 6)} - \text{sətrin kodu 310 (sütunun nömrəsi 3)}]$ — qısa müddətli DB üçündür. Uzun müddətli DB üçün də bu mütənasiblik mövcuddur ki, burada burada hər bir elementdə $X(Y)$ ilk rəqəm X 5.3 formasında sətir kodudur, mötərizədəki rəqəm Y isə - sütun nömrəsidir.

⁷ $\text{Gecikdirilmiş borcların toplanması faizi (GBT \%)} = [\text{sətrin kodu 311 (sütunun nömrəsi 5)}] / [\text{sətrin kodu 311 (sütunun nömrəsi 4)}]$ — qısa müddətli DB üçündür. Uzun müddətli DB üçün də eyni mütənasiblik mövcuddur.

və ya gözlənen ssenarisindən çıxılmasının yekun qiymətə olan təsiri də burada qeyd edilməlidir (məsələn, makina üçün əməliyyat proqram təminatı və ya qiymətləndirilən obyektin yerləşdiyi torpaq sahəsindən dava edən istifadə haqqı)

11 YEKUN MÜDDƏALAR

11.1. Qiymətləndiricinin hazırladığı sənədləşdirmənin forması və məzmunu qiymətləndirmə sifarişinin tələblərinə cavab verməlidir. Bu sənədləşmə - qiymətləndirmə xidmətlərinin göstərilməsi zamanı əldə edilən və təhlil edilən əsas məlumat arxivi, keçirilmiş prosedurlar, istifadə edilən yanaşmalar və qiymətləndirmə metodları barədə məlumatlar, həmçinin qiymətləndirmə obyektinin dəyəri barədə yekun nəticələri əhatə edir.

11.2. Sənədləşmənin həcmi, növü və məzmunu qiymətləndirici tərəfindən müəyyən edilir.

11.3. Qiymətləndirici öz fəaliyyətini yerinə yetirmək, qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə bağlı mövcud standartların və digər normativ-hüquqi aktların tələblərini ödəmək üçün kifayət edəcək müddət ərzində sənədləşməni (həmçinin qiymətləndirmə barədə hesabatı) saxlamalı və onun qorunmasını təmin etməlidir. Sənədlər saxlanan müddət ərzində qiymətləndirici qiymətləndirmə ilə bağlı istənilən saxlanan sənədə çıxış əldə edə bilməlidir.

11.4. Hazırkı qiymətləndirmə standartı Azərbaycan Respublikası Qiymətləndirmə Standartları Milli Sisteminin tərkibinə daxildir və müvafiq qaydada təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minir.

11.5. Hazırkı qiymətləndirmə standartı və Azərbaycan Respublikası Qiymətləndirmə Standartları Milli Sisteminin digər standartlarının tələbləri arasında uyğunsuzluq yarandıqda hazırkı milli qiymətləndirmə standartına üstünlük verilir.

11.6. Hazırkı milli qiymətləndirmə standartına hər hansı əlavə və düzəlişlər yalnız müvafiq səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən edilir və müvafiq qaydada təsdiqləndikdən sonra qüvvəyə minir.

KTMUMS-a riayət edən müəssisələrin hesabları və analitik mühasibatlıq reyestrlərindən debitor borclar barədə məlumatın toplanması, analizi və əvəzləşdirilməsi formatı (üçrəqəmli göstərici KTMUMS hesablar planında lazımi məlumatı əks etdirən sintetik uçot hesablarının kodudur)

Debitor borcunun düzəliş əmsalının (K_{1r}) təhlili iqtisadi subyektlər üçün aşağıdakı cədvəl əsasında gecikdirilmiş öhdəliyin ümumi toplanmış öhdəliyə nisbəti (seçilmiş DB kateqoriyaları üzrə müəssisələrin mühasibat uçotu ilə əlaqəli olaraq) kimi aparıla bilər.

№ səh	Debitor borcun (DB) növü				Kreditor borcun (KB) növü				DB və KB əvəzləşdirilməsi	K_{1r} əmsalının hesablanması
	DB kateqoriyası	Uzun müddətli	Qısa müddətli	O cümlədən gecikdirilmiş	KB kateqoriyası	Uzun müddətli	Qısa müddətli	O cümlədən gecikdirilmiş	DB və KB saldosu = xalis DB	Öhdəliyin gecikdirilmiş hissəsinin onun ümumi uçot həcminə nisbəti
	Say 1	Say 2	Say 3	Say 4	Say 5	Say 6	Say 7	Say 8	Say 9	Say 10 = Say 4/Say 3***
1.1 1.k	Alıcı və sifarişçilərin DB	171 + % 211* (bankla kredit müqaviləsinin gözlənilən şərtləri nəzərə alınmaqla UDB-nin gözlənilən ödəniş müddətləri ilə bağlı vaxt intervallarına bölgü)	211	Gecikmə müddətinə uyğun bölgü: 3 aya qədər, 3 aydan 1 ilə qədər, 1 ildə 2 ilə qədər, 2 ildən 3 ilə qədər, 3 ildən çox (ümitsiz)	Təchizatçılar və sifarişçilərə KB	431, 443 (UDB analizində qəbul edilən bölgüyə uyğun)	531, 543, 544	Gecikmə müddətinə uyğun bölgü: 3 aya qədər, 3 aydan 1 ilə qədər, 1 ildə 2 ilə qədər, 2 ildən 3 ilə qədər, 3 ildən çox (ümitsiz)	Əvəzləşdirmə zamanı gecikdirilmiş DB və KB mövqələrinin uçotu dəqiqləşdirilir	
2.1 2.l	Tөрəmə (asılı) şirkətlərin DB	172 + % 212 (bir qayda olaraq təminat üçün uyğun deyil)	212 (bir qayda olaraq təminat üçün uyğun deyil)		Tөрəmə (asılı) şirkətlər qarşısında KB	432, 444	504, 506, 532			
3.1 3.m	İcarə müqavilələri üzrə DB	174 + % 214	214		İcarə müqavilələri üzrə KB	435	535			
4.1 4.n	Tikinti müqavilələri üzrə DB	175 + % 215	215		Tikinti müqavilələri üzrə KB	433	536, 544			
5.1 5.s	Faiz ödənişləri üzrə DB	176 + % 216	216		Faiz ödənişləri üzrə KB	434	507, 537			
6.1 6.p	Əsas işçilər üzrə DB	173 + % 213	213		Əsas işçilər üzrə KB	411, 441	533, 534, 541			

7.1	Digər DB	177 + % 217	217		Digər KB	435	538, 545			
7.t										
8				Σ				Qiymətləndirmə üçün qəbul edilən cəmi xalis DB	Σ	
9	Şübhəli borclar üzrə ehtiyatlar			218					1-7 kateqoriyaları üzrə xalis mövqələrin cəmləşməsi müəyyən edilir	
10		kateqoriyaları üzrə xalis mövqələrin cəmləşməsi** müəyyən edilir**	kateqoriyaları üzrə xalis mövqələrin cəmləşməsi** müəyyən edilir	Gecikdirilmiş DB-nin ehtiyatlara nisbəti = = səh. 8 / səh. 9						

KTMUMS 1 standartının 51-ci bəndinə uyğun olaraq müəssisənin hesablarında bəzi faktiki uzunmüddətli debitor borc növləri qısa müddətli və ya cari borc kimi göstərilirsə, o zaman bu borclar təkrar təsnifləşdirilərək uzun müddətli borc kateqoriyasına aid edilməlidir. Bu səbəbdən qısa müddətli debitor borc hesabında göstərilən məbləğlərin bir hissəsi uzun müddətli kateqoriyaya keçir və bu da cədvəldə qısa müddətli debitor borcun uçotu üçün müvafiq hesabda faiz (%) işarəsi ilə göstərilir. Əvəzləşdirilmə aparılırsa, kreditör borcların müəyyən hissəsi analoji yanaşma ilə təkrar təsnifləşdirilə bilər, lakin bu kreditör borcun baxıldığı cədvəlin hissəsində əks etdirilməyir (hesab nömrələrinin qarşısında heç bir təkrar təsnifləşdirilmə işarəsi göstərilməyir).

** Məsələn, DB (sub) portfelin cəmləşməsi Herfindal – Hirşman indeksi (HHI) əsasında analiz edilə bilər. Bu zaman təhlil edilən DB mövqələrinin ümumi DB portfelindəki payının kvadratlarının cəmi (uçotu aparılan DB məbləğlərinə uyğun olaraq) hesablanır.

*** K_{12} əmsalının hesablanması üçün bu cədvəldə göstərilmiş məlumatın başqa formada emalı da istifadə edilə bilər; məsələn, qiymətləndirici tərəfindən əsaslandırıldığı halda, debitor və kreditör borcların əvəzləşdirilməsi də nəzərə alın bilər. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, bu əmsalın mahiyyəti təhlil edilən müvafiq portfelin/debitor borcun müvafiq kateqoriyasının gecikmə dinamikasının cari vəziyyətini göstərməkdir.

DEBİTORLARIN MALİYYƏ - ƏMSAL ANALİZİ

Debitorların maliyyə analizini apararkən onların debitor borclarının dəyərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə aşağıdakı əsas indikatorlar nəzərə alın bilər:

1. Son 2-3 il ərzində debitorun valyuta balansı və xalis aktivlərinin dinamikası.
2. Son 2-3 il ərzində cari əmsalın (cari aktivlərin cari öhdəliklərə nisbəti) dinamikası.
3. Debitorun kredit borclarının son 2-3 il üçün üfüqi analizi (kreditor borcların debitorun ümumi cari öhdəliklərinə; debitorun bütün uzun və qısa müddətli öhdəliklərinə; qalıq valyutasına nisbəti).
4. Son 2-3 il ərzində debitorun cari öhdəlikləri və kreditor borclarının likvidliklə təmin edilməsi əmsalı (nağd pul, onun ekvivalentləri, həmçinin cari yatırımlar) (çevik əmsal).
5. Son 2-3 il ərzində debitorun kredit və debitor borclarının nisbəti əmsalı.
6. Debitor (gəlirlə) və kreditor borclarının (maya dəyərilə) dövriyyəsinin, onun dinamikasının və əlaqəsinin analizi.
7. Debitorun maliyyə dövrünün günlərlə müddəti (debitor öhdəliyin dövriyyəsi + mal material ehtiyatının dövriyyəsi – kreditor borcların dövriyyəsi) və onun son 2-3 il ərzində dəyişməsi.
8. Debitorun öhdəlikləri analiz edilməklə onların qısa və ya uzun müddətli borc yaxud kredit cəlb etməklə kreditor öhdəliyi hesabına təkrar maliyyələşdirilməsi ehtimalı (o cümlədən debitorun cari və uzun müddətli borc və kreditlərin cəmi kreditor öhdəliyinə nisbəti).

Qeyd edilən maliyyə əmsalları debitorun balans hesabatı və mənfəət-zərəf hesabatı əsasında hesablanır. Dinamik tam analiz keçirmək üçün son 2-3 il üzrə debitorun (audit) edilmiş illik hesabatları tələb olunur. Əgər belə hesabatlar olmazsa debitorun ən son maliyyə hesabatlarına əsaslanaraq maliyyə əmsalları qeyri-dinamik şəkildə təhlil edilə bilər (lakin bu arzuolunmazdır).

Debitorun bu növ maliyyə analizi nəticəsində qiymətləndirilən DB-lər müxtəlif kateqoriyalar və ya risk qruplarına bölünə bilər – yuxarıda qeyd edilən maliyyə əmsallarının inteqral qiymətləndirməsindən asılı olaraq (məsələn, yüksək riskli, orta riskli və aşağı riskli borclar). Riskə görə belə təsnifləşdirmə gözlənilən *K* itkilərinin ümumi əmsalının $\pm 25\%$ həddlərində və ya digər əsaslandırılmış çərçivədə (debitor

borcların bütün seilmiř risk qrupları üzrə hesablanan ortalama gzleniln itki əmsalının dyiřmz qalması řrtil) olan seilmiř DB risk qrupunda müvafiq dzliřlerin edilməsi n əsas kimi ıxıř edə bilər.

LAYIHƏ